

Studenti s pohybovým postižením na vysoké škole: východiska a doporučení nejen pro vyučující

*Kristýna Janyšková
Radek Musílek*

PEDAGOGICKÁ
FAKULTA
Univerzita Karlova

Studenti s pohybovým postižením na vysoké škole: východiska a doporučení nejen pro vyučující

*Kristýna Janyšková
Radek Musílek*

PEDAGOGICKÁ
FAKULTA
Univerzita Karlova

Metodická publikace byla připravena v rámci projektu ESF pro VŠ II na UK, registrační číslo: CZ.02.2.69/0.0/0.0/18_056/0013322, je realizován v rámci Operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání (2020–2022).

Publikace je určena ke vzdělávacím a metodickým účelům.

Anotace publikace:

V duchu myšlenky o rovném přístupu ke vzdělání jsou členy vzdělávacího procesu též studenti s pohybovým postižením. V této publikaci určené pedagogům, spolu studujícím kolegům či dalším zájemcům představujeme charakteristiky studentů s pohybovým postižením, přinášíme východiska a doporučení pro jejich vzdělávání a vzájemnou komunikaci a prostřednictvím praktických doporučení přinášíme rady, jak je podpořit v jejich studiu.

Autoři publikace:

Mgr. Kristýna Janyšková, Ph.D., Mgr. Radek Musílek

Recenzovala: Bc. Simona Kostelanská, DiS.

Dílo „Studenti s pohybovým postižením na vysoké škole: východiska a doporučení nejen pro vyučující“ autorů Kristýny Janyškové a Radka Musílka (Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta) je vydáno pod licencí Creative Commons BY-SA 4.0.

Obsah

Úvod	5
Vymezení cílové skupiny: studenti s pohybovým postižením / studenti s chronickým somatickým onemocněním.....	7
Možný vliv chybějící pohybové zkušenosti na jednání a komunikaci studentů s pohybovým postižením	9
Jak postupovat při kontaktu se studentem s pohybovým postižením.....	11
Přístupy ke studentům s pohybovým postižením ve vybraných modelových situacích	15
Uzpůsobení výukového prostoru a místa	15
Uzpůsobení výuky.....	16
Nečekané situace.....	17
Konzultace, zkoušky.....	18
Praxe a exkurze, mimoškolní akce	18
Kolegialita a překonávání překážek.....	19
Komunikace studentů s pohybovým postižením	21
Jak komunikovat se studentem s pohybovým postižením?	25
Doporučení pro komunikaci se studenty s tělesným postižením	26
Vzdělání jakožto nezadatelné právo	27
Diskuze	29
Závěr	31
Literatura	33

Úvod

Následující řádky jsou určeny všem, kteří se při své práci setkávají se studentem s pohybovým (či také tělesným¹) postižením. V prostředí vysoké školy se v první řadě jedná o pedagogy, kteří studenta s pohybovým postižením vyučují, stejně tak ale mohou zde uvedené informace využívat také spolužáci, ostatní pracovníci univerzity či kdokoli další se zájmem o tuto tematiku.

Cílem této útlé publikace není nacházet a zvyrazňovat vzájemné odlišnosti mezi lidmi s postižením a lidmi bez postižení, stejně tak jako není cílem upozorňovat na význam možných specifických potřeb a přístupů. Autoři přistupují k jinakosti mezi lidmi jako k normě – zcela přirozené a inspirující. Viděno tímto prizmatem tak má tato příručka plnit funkci rádce, jak při práci se studenty s pohybovým postižením přirozeně a nenuceně vycházet vstříc jejich potřebám, které jsou sice shodné jako u studentů bez postižení – v prostředí vysoké školy lze namátkou vybrat touhu po poznání, seberealizaci, socializaci – cesta jejich uspokojení však může být odlišná.

Jelikož skutečným odborníkem na stav člověka je člověk sám, nejsnazší práci budou mít pedagogové při kontaktu se studentem, který dokáže jasně a srozumitelně formulovat své potřeby, realisticky si uvědomuje, co dokáže a v čem naopak potřebuje podpořit a své preference sděluje svému okolí podle aktuálně vzniklých situací a potřeb. Ne všichni, a to platí bez ohledu na (ne)přítomnost postižení, však toto dokážou – v takových případech je na okolí, aby vytvořilo podpůrné prostředí, ve kterém se student nebude bát své potřeby vyjadřovat a naplňovat své potřeby. A v neposlední řadě lze sáhnout také po této publikaci, která prostřednictvím syntézy odborných textů a zkušeností autorů přehledně shrnuje hlavní východiska této tematiky.

¹ Ačkoli jsou svým obsahem tyto termíny v mnohém odpovídající, jistý rozdíl mezi nimi je. Oblast tělesného postižení zahrnuje kromě typického obrazu tělesného postižení (dle Pravidel MŠMT kategorie C – pohybové postižení) také chronická somatická onemocnění (kategorie F, tamtéž) (MŠMT, 2022). Termín pohybové postižení pak lze vnímat jako funkční popis dopadu postižení na stav daného člověka, přičemž platí, že omezení pohybu nemusí nutně vycházet z primární diagnózy, ale může být jevem přidruženým (např. u osob se zrakovým postižením). Přestože v této publikaci budeme primárně využívat termín pohybové postižení, a to zejména ve vztahu ke studentům s tělesným postižením (v širším slova smyslu, viz výše), mohou být informace zde uvedené aplikovány i v případě studentů s jiným typem postižení, jehož projevy mají dopad v oblasti pohybu.

Vymezení cílové skupiny: studenti s pohybovým postižením / studenti s chronickým somatickým onemocněním

Ačkoli studentů s pohybovým postižením se v porovnání s ostatními kategoriemi specifických potřeb vyskytuje na vysokých školách méně než např. studentů se specifickými poruchami učení (Kucharská & Janyšková, 2021), jedná se o skupinu poměrně výraznou. Důvodem je mimo jiné to, že pohybové postižení je mnohdy na první pohled zjevné. Není tomu ale tak vždy a např. diagnózy, které svým charakterem zasahují spíše do oblasti chronického somatického onemocnění, jsou ostatním lidem často zcela skryté. Pohybové postižení se nejčastěji projevuje omezením či narušením pohybu, což je též platné pro nejčastější diagnózy, se kterými se lze mezi studenty vysokých škol setkat: jedná se o mozkové obrny, svalové dystrofie a myopatie, poúrazové stavy, malformace a deformace, stavy po amputacích, zánětlivá onemocnění pohybového aparátu (např. zánětlivé kloubní choroby, artróza) a může se rovněž jednat o studenty malého vzrůstu, s nímž se též mohou pojít různá omezení hybnosti (Michalík et al., 2011).

Pro organizaci a úpravu vzdělávání řadíme tyto studenty do dvou kategorií²:

- Student s postižením dolních končetin (C1): Student, který – s ohledem na své pohybové postižení – ke svému samostatnému pohybu nezbytně potřebuje a využívá dalších osobních zařízení, ať už se jedná o opěrné hole, nebo mechanické či elektrické vozíky³.
- Student s postižením horních končetin (C2): Student, který je schopen horními končetinami vykonávat jen v omezené míře nebo za použití speciálních pomůcek či modifikovaných postupů činnosti, které se se studiem běžně spojují, jako je pořizování poznámek vlastní rukou, příp. i na klávesnici, manipulace s předměty a zařízeními, které jsou nezbytné pro plnění stu-

² Viz Pravidla pro poskytování příspěvku a dotací veřejným vysokým školám Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, 2022.

³ Student může být též vybaven zmenšenou obdobou jízdního kola vhodného do interiéru, chodítkem apod.

díjných povinností (fyzické knihy, psací potřeby, přístrojová technika atd.), příp. manipulace s předměty běžné denní potřeby (MŠMT, 2022).

Student může zároveň spadat do obou (C1 i C2) kategorií, případně se může vyskytnout kombinace i s jinou kategorií specifických potřeb (nejčastěji A – zrakové postižení a D – specifické poruchy učení).

Do oblasti lokomoce se může též promítnout důsledek chronického somatického onemocnění, které spadá pod souhrnnou kategorii F (společně s psychickými obtížemi a narušenou komunikační schopností). Mezi nejčastější diagnózy této kategorie pak z tohoto pohledu řadíme autoimunitní onemocnění (roztroušená skleróza, systémový lupus erythematosus, Crohnova choroba, revmatoidní artritida, fibromyalgie) a onkologická onemocnění⁴.

Existují i formy postižení, kdy se student pohybuje na vozíku, ale dokáže z něj vstát či používat dolní končetiny k pohybu „odrážením se“. Někteří z těchto lidí dokážou v případě nutnosti dokonce ujít krátkou vzdálenost (a to i bez cizí asistence) nebo (samostatně) přeseďají z vozíku na židli. Mohou při tom v neznalých přihlížejících vyvolat mylný dojem, že své postižení zveličují.

⁴ Jiná chronická somatická onemocnění, např. cukrovka, epilepsie, ekzém, alergie, astma, na pohyb výrazný vliv nemají, proto se jim v tomto textu nebudeme věnovat.

Možný vliv chybějící pohybové zkušenosti na jednání a komunikaci studentů s pohybovým postižením

Význam pohybu pro život je značný, pohyb nám mj. zajišťuje přísun podnětů, informací a poznatků, neboť pohybem v okolním světě se toho o něm mnoho dozvídáme. Pohyb dále ovlivňuje naši schopnost prožívat, spoluprožívat a komunikovat – umožňuje nám sebe prezentaci a navazování sociálních vztahů, spolupodílí se na reflexi nás samých, resp. našeho těla i těl jiných lidí. Pohyb má bezprostřední vliv na naši samostatnost a logicky s tím také na naši autonomii v rozhodování o vlastním životě. Důležitou dimenzí pohybu je též podpora zdraví (fyzického i psychického) a upevnění kondice. Díky pohybu můžeme vyvíjet cílenou, smysluplnou aktivitu (studovat, pěstovat své zájmy). V neposlední řadě nám pak pohyb umožňuje existenční zajištění, vč. pracovního uplatnění (Novosad & Novosadová, 2000; Novosad, 2011).

V praktické rovině na úrovni studia se pohybové omezení může pro někoho překvapivě projevat ve zdánlivě běžných věcech. Student, který byl po většinu života zvyklý na podporu od okolí, může být nesmělý či neobratný v samostatném sociálním kontaktu, protože měl stále „někoho za zády“. Při přesunech po městě i budově může mít problémy s orientací, neboť ho doprovázející osoba obvykle na místo přivezla.

Jak je patrné, rozsah pohybu má značný vliv na prakticky všechny oblasti života. Ačkoli by se mohlo zdát, že úroveň pohybových schopností se dá jednoduše odvodit od studentovy diagnózy, není tomu tak. Platí, že dva lidé s identickou diagnózou mohou mít překvapivě odlišné projevy, protože roli zde hraje velké množství proměnných, které se spolupodílí na funkčním stavu jedince. Vedle samotné diagnózy je tak např. důležitá doba vzniku postižení (vrozené, anebo získané), studentova životní trajektorie, podpora ze strany okolí, vlastní kompenzační mechanismy, motivace, osobnostní ladění, resilience.

Výčet konkrétních dopadů v oblasti jednání a komunikace uvádíme níže,

stejně tak jako přehledná doporučení, jak těmto dopadům předcházet či je eliminovat.

Jak postupovat při kontaktu se studentem s pohybovým postižením

Stejně jako student bez postižení, i student s pohybovým postižením je jedinečnou osobností, která vyžaduje individuální přístup. Nelze proto předložit univerzální návod, co lze očekávat, jak se připravit či jak postupovat. Pokusíme se však předložit několik užitečných zásad, které by vám při kontaktu se studentem s pohybovým postižením mohly pomoci:

- Snažte se hned na začátku získat co nejvíce relevantních informací (co student potřebuje, co si přeje či co naopak nikoli).
- Obavy jsou přirozené – nebojte se přiznat (si), že si s něčím nevíte rady. Stejně tak (si) přiznejte, pokud se v situaci necítíte komfortně. Nezůstávejte s těmito pocity sami, konzultujte s kolegy a odborníky⁵. Základem podpory je rovnocenný a důvěrný vztah a komunikace. Proto se nebojte přiznat, když něčemu nerozumíte, student váš přístup jistě ocení.
- Nezavírejte oči před problémy – je pravděpodobné, že se při zapojování studenta do kolektivu a do výuky, při atestování a dalších (výukových) aktivitách vyskytnou obtíže. Snažte se je pojmenovat a otevřeně řešit – se studentem, s kolegy, odborníky na danou tematiku, příp. dalšími zainteresovanými osobami (studijními referentkami, rodinou studenta, funkčním diagnostikem⁶, lékařem apod.).
- Snažte se ke studentovi přistupovat jako k ostatním, i když s ohledem na jeho specifické potřeby. Nikdy nezapomeňte, že ať je student před vámi jakýkoli, je to student jako každý jiný.
- Nedávejte najevo svůj údiv nebo překvapení. S některými druhy postižení se poji kupř. anatomické zvláštnosti, které neznalého člověka překvapí a poutají pozornost. Buďte profesionály a nedejte to na sobě znát.
- Nevychleňujte studenta – zapojujte ho do všech společných aktivit včetně exkurzí, praxí, laboratorních cvičení. Bude-li to z nějakého důvodu nemožné,

⁵ Např. v univerzitním/fakultním poradenském centru, s externími odborníky apod.

⁶ Tvůrcem tzv. posudku funkční diagnostiky.

nabídněte vhodnou alternativu⁷. Studentovi umožněte účast i na neformálních setkáních jako je seznamovací pobyt či večírku katedry.

- Buďte ochotní. Lidé s postižením se obvykle neobejdou bez podpory druhých lidí. Daleko citlivěji proto vnímají, když Vás svou prosbou a požadavkem obtěžují. Viditelná neochota může odradit. Nenechte ale svou ochotu zneužívat.

I dobrý úmysl může být někdy kontraproduktivní. Časté a nepřiměřené dotazy, zda student nepotřebuje s něčím pomoci, poutají zájem okolí, a student se tak stává terčem větší pozornosti, než mu může být příjemné. Už tak je vzhledem ke své viditelné odlišnosti rychleji a snáze zapamatovatelný. Nemusí být zcela jednoduché vybalancovat rovinu mezi vstřícnou podporou a nadměrným zájmem. Nejlepší cestou je přirozenost a otevřenost bez předsudků.

- Nebojte se upozornit studenta na nevhodné chování. Člověk s postižením není nedotknutelný, takže ani jemu nelze tolerovat neprofesionální, nekolegiální či nevhodné chování.
- Pokuste se podpořit i takového studenta, který si o podporu sám aktivně nezažádá, je možné, že se stydí, neví, na koho se může v této věci obrátit. Vhodně nabídnutá podpora může být v tomto případě klíčová, samozřejmě je však potřebné nabídnout ji ve správný čas, na správném místě a citlivým způsobem.
- Pomoc nabízejte, ale nevnucujte. Nejen lidé na vozíku jsou citliví na to, když s nimi někdo manipuluje bez jejich souhlasu. Ostatně komu by se líbilo, když s ním někdo začne manipulovat, byť s dobrým úmyslem, nebo mu bez oznámení začne zastrkávat bundu za záda, protože má pocit, že se s tím oblékáním trápí?
- Vyhněte se pozitivní diskriminaci a lítosti.

⁷ Např. samostudium, prezentaci před spolu studujícími kolegy apod.

Přístupy ke studentům s pohybovým postižením ve vybraných modelových situacích

Uzpůsobení výukového prostoru a místa

Prostor vhodný pro člověka s pohybovým omezením nemusí vždy vyžadovat speciální vybavení. Je však důležité, aby splňoval alespoň základní atributy bezbariérovosti (viz níže). Stejně tak je důležité výukový prostor strukturovat tak, aby byl pro studenta přehledný, cítil se v něm bezpečně a mohl se v něm svobodně projevovat. V tomto ohledu je užitečné umožnit studentovi zaujmout takové místo, které je mu příjemné, ze kterého dobře vidí a zároveň má přehled o učebně a může s ostatními přirozeně interagovat (např. při skupinové práci a diskuzích). Mělo by se jednat o takové místo, na kterém nikomu nepřekáží a kde nemusí překonávat přílišné překážky a v případě, že student využívá další pomůcky (např. elektroniku, čtecí stojan, protismykovou podložku, polohovací polštář apod.), je nezbytné, zajistit prostor i pro ně. Pokud student využívá služeb asistenta, je potřeba, aby mohl sedět v těsné blízkosti studenta.

Prakticky žádný vnitřní ani vnější prostor není plně bezbariérový. Vyučující či kolegové mohou studentovi asistovat při otevírání dveří (jsou-li dvoukřídlé, tak obou polovin), mohou mu odsunout židli, aby mohl s vozíkem zajet ke stolu⁸ či naopak židli přisunout, pokud se student pohybuje chůzí a potřebuje si odpočinout. Samozřejmostí by mělo být též uvolnění prostoru pro průjezd/průchod mezi lavicemi či uvolnění místa u zásuvky pro nabíjení elektrického vozíku. Důležité je věnovat též pozornost podlahové krytině – volně položený, nezatížený koberec se při otáčení vozíku může shrnout, nepříjemnosti v podobě zakopnutí může též představovat pro hůře chodící osoby.

⁸ U lavice je podstatné, aby člověk s vozíkem mohl zajet pod plochu, na které by si měl dělat poznámky.

Uzpůsobení výuky

Vyrovnání přístupu k výuce se v obecné rovině věnujeme v poslední kapitole, kde shrnujeme typické modifikace pro studenty s pohybovým postižením. Následující odstavec se týká spíše *neviditelných* opatření, která nejsou nikde zakotvena a jejichž aplikace je v podstatě na dobré vůli vyučujícího (případně spolu studujících kolegů). Jejich existence či naopak absence však hraje ve studijní úspěšnosti studenta s pohybovým postižením mnohdy významnou roli.

V případě debat může mít student s pohybovým postižením obtíže sledovat debatu, registrovat, kdo aktuálně hovoří (a to např. z důvodu špatného výhledu či přidružené smyslové vady), proto je vhodné pravidelně ověřovat, zda se student orientuje. Zároveň pro něj může být velmi těžké se do debaty zapojit – nestihne včas zareagovat či není zvyklý hovořit ve skupině. Pokud vycítíte, že se student chce zapojit, ale neví jak, můžete mu pro to vytvořit prostor, např. ho jmenovitě tázat. Je však důležité činit to přirozeně a nenuceně. Do příští výuky je pak možné se se studentem domluvit, jak v takových situacích postupovat. Totéž platí nejen pro diskuzi ve výuce, ale také o přestávkách, na chodbách, v menze, kdy se debata stačí i k jiným tématům, než jen k výuce a má charakter navazování bližších (přátelských) vztahů.

Pohybové omezení je často limitující v přirozeném sociálním kontaktu, kdy není tak jednoduché se zapojit do běžných interakcí. Na vozíku, či pokud hůř chodíte a stojíte, se obtížněji vmísíte do skupiny v kroužku debatujících stojících osob ani nepokračujete ve skupinové debatě, která po přednášce ještě živě pokračuje cestou po schodišti. Navíc různé běžné úkony trvají obvykle pomaleji, takže mimo výuku je s kolegy obtížnější udržet tempo. To platí obvykle zejména v počátcích studia, než si celá skupina zvykne na jiný způsob fungování (např. na střední škole), ovšem při méně semknutém systému vysokoškolského studia se tak nemusí stát vůbec. Pocit sociální izolovanosti je pak zcela pochopitelný. Proto je vhodné vytvářet takové podmínky, při nichž je student s omezením pohybu v co největší míře zapojen.

Komunikace je nedílnou složkou studia a výuky. Z tohoto důvodu jí věnujeme zvláštní kapitolu (viz níže).

Má-li student bolestivé onemocnění či jeho zdravotní stav při námaze významně snižuje výkonnost a pozornost, je možné, že při výuce nebude podávat takový výkon, jako jeho kolegové či jak je u něho obvyklé. Zejména u studentů, kteří se na fakultu dopravují zdaleka, totiž může po fyzické námaze

dojít k takovému poklesu schopností, že se student bude potřebovat po příchodu na fakultu nejprve krátce zregenerovat.

Studenti s postižením dolních končetin pak mohou zejména při dlouhém sezení pociťovat bolesti zad, nohou či jiného charakteru, čímž pádem u nich může docházet k poklesu koncentrace a ke zvýšené unavitelnosti. Studenti by tak měli mít možnost odpočinout si, protáhnout se, projít se (mají-li nárazovou potřebu pohybu) či prostor opustit.

Je nezbytné počítat s tím, že stravování či návštěva toalety zabere člověku s fyzickým omezením více času, než je obvyklé. Tomu je potřeba přizpůsobit délku přestávky, ačkoli studenti si toho jsou obvykle dobře vědomi a své jednání časové tísní přizpůsobují.

Nečekané situace

Vzhledem k obtížím s pohybem, potřebě delšího času pro sebeobslužné aktivity a značnému množství bariér uvnitř i venku je pravděpodobné, že bude mít student čas od času zpoždění. Zpoždění může způsobit čekání na bezbariérový prostředek veřejné dopravy, technická závada na výtahu metra, na výtahu, případně plošině na fakultě či na jiném technickém zařízení. Komplikaci představuje i hledání parkovacího místa, není-li dostupný vyhrazený parking. Mnozí studenti jsou dále při cestování a přesunech závislí na asistenci dalších osob (asistentů), kteří sami ten den mohou dorazit na asistenci pozdě. Takovou omluvu je třeba brát za relevantní důvod opoždění, protože není v možnostech studenta ji ovlivnit, a jistě i on z ní zažívá stres.

Běžné aktivity jako je ranní vstávání, hygiena, oblékání a příprava snídaně zabere obvykle studentovi s pohybovým omezením výrazně více času. Je to samozřejmě individuální, ale lze mluvit až o stoprocentním nárůstu časové náročnosti. Čas narůstá zejména v případech, kdy musí dotyčný student používat technické pomůcky, např. v podobě zvedáku. Jen pro představu – pokuste se obléknout v sedě, bez použití nohou. I nástup do dopravních prostředků trvá déle. Někdy je nutné čekat na bezbariérový spoj nebo jet trasou, která je sice schůdná, ale mnohem delší. V případě transportu autem zabere nastupování řádově minuty, namísto vteřin – přesedání z vozíku, jeho skládání a nakládání, případně poutání k podlaze.

Stejně tak může nastat situace, že student vůbec nedorazí. Může tomu tak být z důvodu zhoršení zdravotního stavu (zejména u chronických somatických

onemocnění), anebo z jiného nečekaného důvodu (závada na vozíku, nemoc asistenta). Samozřejmě je i tak nezbytné, aby se student omluvil, ale takovou absenci je vhodné akceptovat.

Zvláštní kategorií jsou změny v rozvrhu, zvláště dozví-li se o nich student na poslední chvíli. Lístek na dveřích učebny s informací, že výuka se přesouvá, může studenta s pohybovým postižením vyplašit, ale pokud je přesun menšího rozsahu, jistě mu nebude činit vážnější obtíže (za předpokladu, že se student v budově dobře orientuje). Je-li však změna výrazná a výuka se přesouvá kupříkladu do jiné budovy, pak už může mít student významné problémy nejen do výuky dorazit včas, ale vůbec se tam dopravit. Chápeme, že takovéto přesuny mnohdy vznikají nezávisle na vůli vyučujícího, a jistě i pro něho mohou představovat stresující situaci (zejména stěhuje-li do výuky větší množství knih či pomůcek), přesto pokud by bylo možné studenta dopředu informovat například skrze email či sms, jistě to velmi ocení.

Konzultace, zkoušky

Pokud očekáváte studenta s pohybovým postižením, jistě ho potěší, když pro jeho příchod prostor nenuceně připravíte. Čekáte-li studenta na vozíku, můžete od stolu odstranit židli, aby k němu mohl pohodlně zajet. Pokud naopak očekáváte studenta, pro kterého je pohyb obtížný či který má bolesti, ocení, pokud mu připravíte židli či vodu pro osvěžení. Stejná doporučení jsou platná též pro atesty (ústní i písemné).

Vzhledem k možnému fyzickému diskomfortu je vhodné umožnit studentovi plnění zkoušek v náhradním (individuálním) termínu. Na zkoušku se student zapíše na konkrétní hodinu, ve které mu bude umožněno ji vykonat, aby byl eliminován čas čekání. Studenta může vyčerpat již samotná cesta na fakultu, což může mít negativní vliv na jeho výkon. V takovém případě by mohla být vhodným řešením online atestace.

Praxe a exkurze, mimoškolní akce

Z hlediska praxí a exkurzí probíhajících v průběhu studia by se student měl předem informovat u vyučujícího, jaký charakter bude aktivita mít a zda je pro něj ze zdravotních důvodů zvládnutelná. V případě, že by nebylo možné praxi nebo exkurzi absolvovat, lze studentovi zadat náhradní plnění. V případech, kdy to student bude potřebovat (během výuky, praxí či exkurzí), je vhodné mu

zajistit možnost posadit se či možnost odpočinku. Je též dobré věnovat pozornost tomu, jak se student na aktivitu dopraví (zejména u exkurzí do přírody, do hůře přístupných míst či do menších měst). Totéž se týká také akcí, které sice se studiem přímo nesouvisí, ale přesto jsou důležitostí dimenzí vysokoškolského života – může jít o seznamovací kurz, večírek katedry či schůzku studentského spolku.

Tyto a podobné postupy vyučující najdou v posudku funkční diagnostiky, který zpracovává odborník – studenti se speciálními potřebami jsou informováni, že mají dát posudek vyučujícím k nahlédnutí, aby byly uplatňovány doporučené přístupy a modifikace ve výuce.

Výprava do neznámého prostředí, zejména je-li spojena s noclehem, může studenta s pohybovým postižením stresovat a odrazovat ho od účasti. Ne vždy bude ochoten tyto důvody otevřeně vysvětlovat, může se totiž jednat o citlivé téma osobní hygieny. Bezbariérovost totiž nespočívá pouze v absenci schodů nebo schůdnosti terénu, ale také v dostupnosti sociálních zařízení. Student může mít oprávněné obavy, zda si během exkurze bude moci dojít komfortně na toaletu či zda bude vyhovující prostředí noclehu, včetně např. sprchy. Někomu též může vadit spaní ve společných prostorách, protože ostatní budou přítomni jeho specifickému ukládání ke spánku a oblékání. Z důvodu již zmíněné časové náročnosti některých úkonů se rovněž může dostavit pocit, že student ostatní ruší či zdržuje.

Improvizace na místě bývá krajně nepříjemná a není divu, chce-li se jí student vyhnout, zejména z obav, že by své citlivé téma musel odtajnit a sdílet s kolegy v ročníku. Důvodem případné omluvy z účasti tak vůbec nemusí být lenost či nezájem, ale oprávněné obavy. Řešením může být detailní zmapování bezbariérovosti objektu a okolí před samotnou akcí a seznámení studenta s informacemi o prostředí, kde se bude vše konat. Student pak může informovaně vyhodnotit, zda je pro něho akce přístupná a chce se jí zúčastnit.

Kolegialita a překonávání překážek

Prostory fakulty bývají obvykle vybavené plošinou/výtahem, ačkoli i ty se někdy mohou poškodit. Stejně tak se ale výuka může přesunout do prostor, které takovými zařízeními vybaveny nejsou (typicky při exkurzích, praxích) či které jsou pro vozík hůře dostupné např. z důvodu zúženého průjezdu. Nejčastější diskomfort v takových případech představují zvýšené prahy a schody – ty však lze s pomocí fyzicky zdatných kolegů či vyučujících překonat, pokud je

dotyčný člověk na mechanickém vozíku, nebo mu stačí opora při chůzi⁹. „Drncání“, případně nošení, po schodech ale může představovat pochopitelný stres pro všechny zúčastněné (jakož i riziko). V případě vozíku elektrického je pak vzhledem k hmotnosti i jeden schod nepřekonatelnou bariérou.

Další způsoby adaptace prostoru či modifikace studijních podmínek jsou mimo rámec této publikace, jejich základní výčet však představujeme v závěru. Čím přístupnější bude vyučovací prostor a metody vyučování, tím méně bude student ve svém studiu znevýhodňován. Neadekvátní podmínky totiž omezují možnosti člověka a způsobují jeho druhotné postižení (Vítková, 2006).

*„Znevýhodnění (handicap) jedince v denních aktivitách a přístupech k prá-
vům, životním šancím, příležitostem i společenskému uplatnění má sociální
povahu a neutváří se samotným zdravotním postižením či funkční poruchou,
ale rozvíjí se až sekundárně v návaznosti na bariéry a nerovnosti všeho druhu,
absenci kompenzujících opatření, postoje okolí a ladění společenského klimatu“
(Novosad, 2011, s. 69).*

Jak již bylo naznačeno, obtíže vyplývající z tělesného omezení, jsou patrné též v sociální rovině. Nejde tedy pouze o odstraňování fyzických bariér, byť jejich absence je nezbytným předpokladem k plnohodnotnému zapojení studenta s fyzickým postižením. Dosavadní životní příběh a zkušenosti se do studenta mohly neviditelně negativně otisknout. Častým jevem je tak nízké sebevědomí a míra sebehodnocení, ačkoliv se lze setkat i s opačným extrémem v podobě nereálného nadhodnocování svých schopností, protože člověk s postižením je někdy svým okolím glorifikován už jen za to, že se o něco snaží.

⁹ Zde samozřejmě platí, že na prvním místě je bezpečí všech zúčastněných.

Komunikace studentů s pohybovým postižením

Jak jsme již uvedli výše, tělesné postižení se dotýká prakticky všech oblastí života. Odraz tělesného postižení se tak může promítnout též do jednání a komunikace. U studentů s pohybovým postižením můžeme v tomto kontextu hovořit o:

- poruchách řeči, které vznikají jako symptom tělesného postižení
 - na úrovni hrubého motoriky se může vyskytnout odlišná neverbální komunikace, mimovolní, nepotlačitelné pohyby
 - na úrovni jemné motoriky se objevuje postižení svalů dýchacích, žvýkacích či polykacích, které mají vliv na odlišnou mimiku (např. nepotlačitelné grimasy), typické jsou poruchy článkování řeči
- poruchy řeči vznikající v důsledku nepřímého působení tělesného postižení
 - řečový deficit vzniklý z důvodu chybějící pohybové zkušenosti může způsobovat např. zhoršené porozumění řeči, omezenou slovní zásobu či opožděný vývoj řeči
- poruchy řeči vznikající v důsledku sociálních podmínek
 - z důvodu nedostatečného sociálního učení se může vyskytovat malá potřeba komunikovat, nezkušenost v komunikačních vztazích, nedostatečné komunikační prostředky¹⁰ (Novosad, 2011, Wallmitz, 1993, in Vítková, 2006)

Řečový projev studentů s pohybovým postižením může být v mnoha ohledech narušen – mohou se vyskytnout poruchy článkování, tj. artikulace (vyslovování), poruchy tvorby hlasu (nestabilita hlasu, potíže s ovládáním výšky tónu), poruchy rezonance (nosovost, huhňavost), poruchy dechu (mělké/hlasité dýchání, zařazení nádechu na nepřiměřeném místě, např. uprostřed slova), poruchy tempa (zrychlené/zpomalené/nerovnoměrné tempo) či poruchy melodie (typic-

¹⁰ Může se vyskytnout nedostatečné sociální učení, a to zejména u lidí, kteří mají postižení od dětství, jejich sociální interakce jsou tím ovlivněné. Někteří tak hůř nebo pomaleji navazují sociální vztahy, nehledě na vztahy partnerské. Tato oblast bývá citlivé téma.

ký je monotónní projev). U studentů se dále může vyskytnout afázie (porucha produkce či porozumění řeči, typicky po úrazech) či motorická alalie (neschopnost spojovat slabiky). Obecným výsledkem může být snížená srozumitelnost řeči, která se při delším mluvení projevu obvykle ještě zhoršuje (Vítková, 2006; Michalík et al., 2011; Klenková, 2006).

Prostředky neverbální komunikace jako jsou mimika (včetně očního kontaktu), gestika (řeč gest), haptika (komunikační význam doteků), posturika (řeč tělesným postojem), proxemika (komunikace prostřednictvím tělesné vzdálenosti osob) mohou být málo účinné či dokonce v nesouladu s verbálním sdělením. Příčinou mohou být obtíže jemné i hrubé motoriky. Výše zmíněná posturika – vzájemné postavení komunikačních partnerů – může být odlišná již jen tím, že jeden z komunikačních partnerů stojí, zatímco druhý sedí na vozíku, anebo proto, že jeden z komunikačních partnerů je příliš malého vzrůstu. V tomto případě je vhodné se posadit či podřepnout na výšku druhého člověka, nehledě na to, že mu tím pravděpodobně ulevíte od bolesti krku, která během delšího záklonu hlavy při pohledu vzhůru pravidelně přichází.

Další komunikační bariéry mohou vznikat z důvodu přidruženého smyslového postižení (sluch, zrak) (Novosada, Novosadová, 2000; Michalík et al., 2011), kde je nezbytné komunikaci upravit dle potřeb studenta tak, aby bylo pro něho přístupná a srozumitelná.

Při práci ve skupině mohou studenti s tělesným postižením z důvodu možného předchozího problematického utváření sociálních vztahů, poruchy sebezpojetí či nezkušenosti v partnerských vztazích vykazovat různé netypické reakce či obtíže. Vliv na jednání a komunikaci může mít též zkreslené či neadekvátní hodnocení studenta jeho sociálním okolím, či jeho stigmatizace (Novosad, & Novosadová, 2000). Již uvedené mimovolní pohyby a odlišnosti v mimice mohou být okolím nesprávně interpretovány jako projev sníženého intelektu (Novosad, 2011).

V případech hlubšího postižení vzniká závislost na technických pomůckách či opatřeních a na externí fyzické pomoci a alternativní komunikaci. Mezi nejčastější prvky alternativní komunikace, se kterými se lze na půdě vysoké školy setkat, patří abecední tabulky, obrázky, piktogramy (Michalík a kol., 2011), které mohou být přehledně sdruženy ve formě komunikační knihy – v té student s postižením ukazuje souhlas/nesouhlas, své preference apod. Obdobnou formu pak tvoří technické komunikační prostředky, které mají za cíl reprodukovat řeč – sdělení lze vyvolat stisknutím tlačítka, obrázku či symbolu, a to se následně projeví jako hlasový výstup (Michalík et al., 2011).

Při obtížné domluvě se snažte využít všech dostupných prostředků. Pokud jsou studentovy komunikační možnosti omezené a žádná z výše uvedených komunikačních pomůcek není k dispozici, pokládejte otázky tak, aby se dalo odpovědět ano/ne (kývnutím či zakroucením hlavy).

Jak komunikovat se studentem s pohybovým postižením?

Pokud možno co nejpřirozeněji a bez ostychu. Přestože si níže popíšeme jistá specifika, která se v určitých případech mohou vyskytnout. Bohužel je stále docela běžné, že k lidem s postižením jejich okolí přistupuje jinak než k ostatním. Poměrně běžné je tykání nebo podceňování inteligence či přehlížení, kdy hovoří primárně s chodícími osobami. Někdo je naopak zase příliš formální. Ani jeden přístup samozřejmě není správný.

Poměrně časté dále je, že se člověk hlídá, aby náhodou neřekl něco nekořektního. Nejsou si jisti, např. zda mohou nechodícímu člověku na vozíku říct: „Pojďte sem.“ nebo „Chodíte na tuhle přednášku?“ Odpověď je jednoduchá – ano, tyto obraty klidně používejte, jsou přirozenou součástí jazyka, a i lidé na s na vozíku tak mluví. Stejně jako lidé se zrakovým postižením zcela přirozeně řeknou: „Uvidíme se zítra.“ Vyhýbání se takovým formulacím naopak působí nepřirozeně a pouze poukazuje na studentovu odlišnost.

Nejobtížnější situaci mají studenti, jimž zasáhlo postižení do oblasti komunikace. To platí především u nejzávažnějších forem mozkové obrny nebo u studentů s kombinovaným postižením, kdy je k tělesnému postižení přidruženo i postižení sluchové či zrakové. Komunikace se studenty, jimž postižení zasáhlo do řečové oblasti, může být někdy pro okolí těžké. Zejména pokud studenti mluví obtížně a pomalu, či zcela nesrozumitelně. Komunikace s nimi vyžaduje trpělivost a bohužel je zcela běžné, že právě proto se komunikaci s nimi okolí vyhýbá, nebo ji omezuje jen na nejnutnější míru. Přitom dnes již existují různá komunikační zařízení a tabulky, které komunikaci facilitují. Verbální deprivace a frustrace u takových studentů je zcela pochopitelná, takže někteří z nich se při možnosti projevu snaží využít příležitosti a svého komunikačního partnera „nepustit“, což může být zahlcující. Ujistěte takového studenta, že si na něho jste schopni udělat čas a pečlivě jej vyslechnout (pokud ne hned, můžete si domluvit schůzku). Jakmile z vaší strany uvidí ochotu, jistě jej to uklidní.

Zhoršená řeč, pokroucené tělo, samovolné pohyby v podobě spazmů (křečů) a podobné projevy vyvolávají u některých lidí předsudky o nízké inteligenci a schopnostech dotyčného člověka. Jelikož je studentem vysoké školy, kam musel být přijat na základě znalostí a dovedností, bylo by smutné, kdyby

takovému přístupu musel čelit i na akademické půdě. Právě dosažený titul bývá „tam venku“ odzbrojujícím argumentem, který vyvrací podceňující názory. Úspěšné dovršení studia se tak stává velkou prioritou a skutečně prestižní záležitostí.

Při komunikaci se špatně mluvícím nebo slyšícím studentem je dobré se ujistovat, zda jste si vždy navzájem dobře porozuměli. Větu klidně zopakujte a nechte si kývnutím potvrdit její správnost. Neodkývejte něco, u čeho si nejste jistí. Student o své řečové vadě ví a musí počítat s tím, že mu někdo nemusel rozumět. V případě nutnosti hledejte alternativní řešení např. v podobě písemné komunikace.

Doporučení pro komunikaci se studenty s tělesným postižením

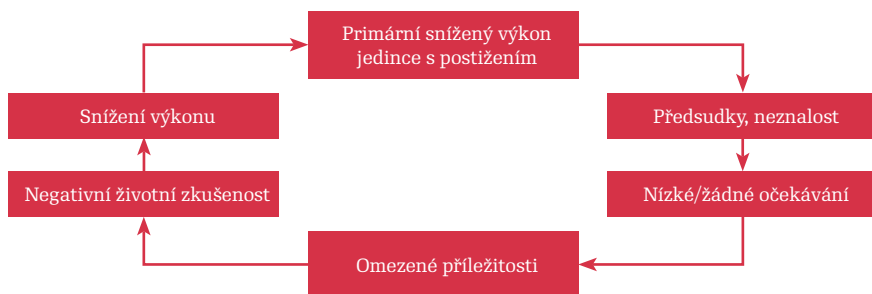
- Nastane situace, při které něco se sedícím člověkem řešíte delší dobu, je velmi vstřícné, když se posadíte nebo podřepnete na jeho úroveň. To se pochopitelně netýká obvyklé krátké komunikace například při setkání na chodbě.
- Komunikujte vždy primárně se studentem, nikoliv s jeho případným doprovodem.
- Zdržte se vtipkování na téma vozík, berle atd. I když lidé s postižením mezi sebou často používají nekorektní černý humor a mnozí ho rádi aplikují i mimo tuto komunitu, přesto se může od někoho bez postižení i velmi decentní, nevinný a dobře míněný žert studenta dotknout. Při pravidelnější komunikaci a navázání neformálního kontaktu možná časem odhadnete, kdy lze tuto hranici překročit.

Vzdělání jakožto nezadatelné právo

Právo na vzdělání je jedním ze základních sociálních práv, které je v českém právním řádu zakotveno v Listině základních práv a svobod (1993) a vyplývá také z řady mezinárodních smluv. Subjektivně vnímaný význam vzdělání se u jednotlivých lidí liší, přesto platí, že přístup ke kvalitnímu vzdělání je nedílnou dimenzí kvality života (Edgerton, Roberts, & von Below, 2012).

Východiska pro podporu studentů se specifickými potřebami na veřejných vysokých školách upravují Pravidla MŠMT (2022), která stanovují, v jakých oblastech mají studenti nárok na vyrovnání přístupu ke studiu – tzv. modifikace. V případě studentů s pohybovým postižením (kategorie C1, C2 a F) se jedná o navýšení času, bezbariérovost, osobní asistenci, individuální výuku, prostorovou orientaci, služby zapisování, digitalizaci, nácvik studijních a pracovních strategií (konkrétní modifikace se v jednotlivých kategoriích C1, C2 a F liší).

Nad rámec těchto opatření zde však máme ještě mnoho dalších, která nikde závazně uvedena nejsou a bývají produktem jedinečného vztahu *vyučující – student – předmět*. Učení je dynamický proces, jehož průběh a výsledek je odvislý od mnoha proměnných, které mají přímý či nepřímý vliv na úspěšnost studenta. Mezi jednoznačně pozitivní determinanty školní úspěšnosti patří v případě studenta s pohybovým postižením zdravé a respektující vztahy se spolu studujícími a vyučujícím, efektivní zapojení do výuky včetně možnosti odemknout svůj potenciál a zažít pocit úspěchu či zážitek přijetí, kdy je student při výuce i mimo ni svými kolegy vnímán jako rovnocenný partner. Význam uvedeného lze ilustrovat na diagramu (Šiška, 2005).

Okolí zatížené *neznalostí* či dokonce *předsudky* zřejmě nebude studenta s pohybovým postižením vnímat jako rovnocenného partnera a pravděpodobně na něho nebude mít žádná *očekávání*, případně budou tato očekávání velmi nízká. Z tohoto důvodu jej nebude plnohodnotně zapojovat do všech výukových i mimoškolních aktivit, na základě čehož student zažívá *omezené příležitosti k zapojení*. Tím, že nebude vnímán jako právoplatný člen skupiny, bude zažívat *negativní životní zkušenost* v roli podceňovaného až ostrakizovaného jedince. A to zákonitě po čase povede ke *snížení jeho výkonu* – pokud totiž jeho snahy opakovaně nepovedou k zapojení do kolektivu či práce, pak na to po čase *rezignuje*. Student nejen že se neučí novým věcem, ale navíc ve svém vývoji stagnuje, aniž by si měl možnost opakovat alespoň ty stávající dovednosti. U studenta dochází k regresi, *snižuje se jeho výkon*.

„Postižení je zároveň stavem těla i aspektem sociální identity – je to proces, který uvádějí do pohybu somatické příčiny, ale definici a význam mu dává společnost. V prvé řadě jde o sociální stav“ (Murphy, 2001, in Novosad, 2011, s. 69).

Nikoli samotné postižení, ale překážky ze strany prostředí a okolí jsou bariéry, které dělí studenta od vzdělání.

Diskuze

Vzdělání. Hodnota, která hraje v životech mnoha lidí významnou, ba přímo klíčovou roli. Proces vzdělávání je dynamický děj, který je uváděn v chod nespočtem proměnných, a činí jej tak u každého jedince a v každý moment zcela jedinečným a neopakovatelným procesem. Jelikož tento materiál vzniká na půdě Pedagogické fakulty, je pro nás přirozené podotknout, že je to proces sice krásný, ale mnohdy komplikovaný a nelehký. Přidání další proměnné ve formě existujícího postižení studenta jej tak může zkomplikovat ještě o trochu více.

Aby člověk plně rozvinul svůj potenciál a stal se poplatným členem společnosti, očekává se, že se v dospělosti zařadí do pracovního procesu. Osoby s postižením, v tomto případě pohybovým, však při vstupu na otevřený trh čelí bariérám, který jim celý proces přístupu k práci znesnadňují, přičemž v některých případech jim ve vstupu na otevřený trh práce dokonce zcela zabraňují. Lidé s pohybovým postižením vzhledem ke svému zdravotnímu stavu mnohdy nemohou vykonávat těžké fyzické a manuální práce či ruční práce s důrazem na detail, mohou svou práci vykonávat pouze v prostředí, které je bezbariérové (včetně sociálního zařízení), případně mohou pracovat pouze na zkrácený či jinak rozložený úvazek (z důvodu kolísání zdravotního stavu). Alternativou je práce na chráněném pracovním trhu, ten se však vyznačuje omezenou nabídku pracovních míst a nižšími příjmy. Nejen proto tedy někteří vůbec do zaměstnání nenastoupí a spokojí se s příspěvky od státu.

Čím vyšší odbornost ve svém studiu lidé s postižením získají, tím větší volnost budou při výběru práce mít. A to je hodnota nejen pro ně, ale i pro společnost.

Závěr

Za účelem zpřístupnění vzdělání studentům s pohybovým postižením lze při výuce (ale i mimo ni) využívat modifikované přístupy, z nichž jsme velkou část popsali výše. Z legislativního hlediska je jejich výčet jasný a přehledný (MŠMT, 2022), avšak jak jsme již ilustrovali výše, na proces vzdělávání a zejména studentovu úspěšnost má vliv také řada přístupů a opatření, které zde zaneseny nejsou a je tak na samotném vyučujícím, zda je bude ve prospěch studenta využívat. Hledání správného přístupu může být metodou pokus-omyl, neboť univerzální návod podat nelze. Z velké části však vyučující mohou čerpat ze studentova posudku funkční diagnostiky, kde možná některé tyto *neviditelné* modifikace budou zaneseny. A přestože vřele doporučujeme komunikovat s odborníkem, který studentovi vytvářel posudek funkční diagnostiky (neboť vám může podat spoustu důležitých informací a doporučení), přesto jste to vy – vyučující, kdo se se studentem setkává nejčastěji, a kdo tak má možnost porozumět studentovým potřebám a naučit se na ně vhodně reagovat.

Vyučující a student mají společný cíl – vzdělání. Proto se zeptejte sami sebe: *„Co mohu udělat pro to, aby student plně odemkl svůj potenciál?“*

Literatura

- Edgerton, J. D., Roberts, L. W., & von Below, S. (2012). Education and Quality of Life. In: Land, K., Michalos, A., Sirgy, M. (eds) *Handbook of Social Indicators and Quality of Life Research*. Springer, Dordrecht. Dostupné online - https://doi.org/10.1007/978-94-007-2421-1_12.
- Klenková, J. (2006). *Logopedie*. Praha: Grada.
- Kucharská, A., & Janyšková, K. (2021). Aktuální otázky a možnosti v oblasti intervence u osob se speciálními potřebami. In: *Sborník z Mezinárodní konference pro inkluzi osob se speciálními vzdělávacími potřebami – ICIPSEN: 16.9.2021*, Hradec Králové [online]. Hradec Králové: Gaudeamus, 2021 [cit. 2022-06-25]. ISBN 978-80-7435-828-9.
- Novosad, L. (2011). *Tělesné postižení jako fenomén i životní realita: diskurzivní pohledy na tělo, tělesnost, pohyb, člověka a tělesné postižení*. Praha: Portál.
- Novosad, L., & Novosadová, M. (2000). *Ucelená rehabilitace lidí se zdravotním, zejména somatickým, postižením: uvedení do problematiky*. Liberec: Technická univerzita.
- Michalík, J. et al. (2011). *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál.
- Šiška, J. (2005). *Mimořádná dospělost: edukace člověka s mentálním postižením v období dospělosti*. Praha: Karolinum.
- Úplné znění Ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky: Úplné znění Usnesení České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky: některé další související právní předpisy (2022). Praha: Armex Publishing.
- Vítková, M. *Somatopedické aspekty*. (2006). Brno: Paido, 2006.
- MŠMT. *Pravidla pro poskytování příspěvku a dotací veřejným vysokým školám MŠMT* [online]. 2022. Dostupné z <https://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/pravidla-pro-poskytovani-prispevku-a-dotaci-verejnym-vysokym-8> [cit. 2022-06-25].

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
Akademická poradna PedF UK
<https://pages.pedf.cuni.cz/poradna/>

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
OP Výzkum, vývoj a vzdělávání

MT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY